

УДК 2-754:377(477-43)“1913/1920”

Е.М.Мельник

Кам'янець-Подільська учительська семінарія (1913–1920 рр.)

На основі архівних і опублікованих джерел досліджуються основні етапи функціонування Кам'янець-Подільської учительської семінарії (1913–1920 рр.)

Ключові слова: Кам'янець-Подільська учительська семінарія, учні, викладачі, навчальний процес, матеріальна допомога.

Проблема становлення та розвитку середніх навчальних закладів на Поділлі у зазначений період все більше привертає увагу науковців, дослідників історії краю. Що ж до Кам'янець-Подільської учительської семінарії, то ця проблема лише частково відображена в працях істориків до 1917 р.¹

Метою даної статті є з'ясування основних складових діяльності зазначеного закладу, пристосування його до нових державно-політичних умов спричинених Українською революцією 1917–1921 рр.

Кам'янець-Подільська учительська семінарія відкрита Подільським губернським земством 1 липня 1913 р. у найманому приватному будинку. Необхідність її появи була пов'язана з тим, що в Подільській губернії відбувався інтенсивний процес запровадження загального початкового навчання, який передбачав близько 4 тисяч комплектів нових початкових шкіл. Щоб забезпечити їх учителями, потрібно було щорічно готувати 600 нових педагогів. Водночас наявні середні навчальні заклади та педагогічні курси забезпечити початкові школи такою кількістю вчителів уже не могли. Для розв'язання цієї проблеми необхідно було відкрити на Поділлі не менш як 15 учительських семінарій. У зв'язку з цим Подільським губернським земством подано клопотання про відкриття у 1912–1914 рр. спочатку ще п'яти семінарій – У Балті, Барі, Брацлаві, Могилів-Подільському і Проскуріві, а потім і в інших містах. Загалом в 1914 р. в Україні діяло 26 учительських семінарій².

Як відомо, найбільш поширеними в системі педагогічних навчальних закладів в Україні, в тому числі й на Поділлі, були учительські семінарії. На українських землях в Російській імперії з 1860-х рр. учительські семінарії були основним (хоч і не єдиним) типом шкіл для підготовки вчителів початкових шкіл. Курс навчання тривав від 3 до 4 років. Першу учительську семінарію відкрито 1869 р. в Києві (1870 р. перенесено до Коростишева), у 1870-х рр. учительську семінарію відкрито в Херсоні, Переяславі, Вовчанському на Харківщині, Острозі на Волині тощо; у 1870-их рр. діяла також земська учительська семінарія у Чернігові. На Поділлі перша учительська семінарія з'явилась на початку ХХ ст. Так, на практиці 1907 р. у с.Потоки Вінницького повіту була відкрита перша у країні учительська семінарія, яка з 1903 р. була переведена у м.Вінницю. 1917 р. в Україні було 20 учительських семінарій (в Російській імперії – 171)³.

На утримання Кам'янець-Подільської учительської семінарії було відпущено із державної скарбниці 15400 крб., від Подільського губернського земства – 2000 крб., міського самоуправління – 1000 крб., всього – 18400 крб. У перший рік її існування до неї було зараховано 39 учнів. На початку 1915 р. в семінарії вже навчалося 55 вихованців.

Директором закладу було призначено Георгія Олександровича Соколова, вихованця Київської духовної академії. Навчальний процес у семінарії забезпечували викладачі: М.І.Головацький, Г.П.Тимошев, Г.В.Булгаков, М.Е.Козицький, О.О.Яценко, В.М.Рибальченко, Г.В.Вондра. Заробітна плата їх в рік складала від 17400 крб. викладача до 18400 крб. директора⁴.

За Української Центральної Ради почалися революційні перетворення в галузі освіти, будівництво національної школи на засадах демократизації навчання, особливо актуально постала проблема підготовки вчителів для нижчих початкових шкіл. З огляду на це в червні 1917 р. УЦР прийняла закон, згідно з яким учительські семінарії реформувалися в середні школи з педагогічною освітою, з 4-річним курсом навчання (раніше було 3 роки). До них приймалися випускники вищих початкових і аналогічних шкіл. Учительські семінарії продовжували готувати вчителів для нижчих початкових шкіл⁵.

У 1917–1918 навчальному році Кам'янець-Подільська учительська семінарія продовжувала функціонувати. Діяльність закладу визначалася його статутом, який затверджувався Міністерством освіти. У семінарії вивчалися такі основні предмети: українська мова і література, історія України, Закон Божий, фізика, хімія, природознавство, математика, методика викладання предметів у початкових класах, загальна педагогіка і дидактика, креслення, малювання, чистописання, ручна праця і рукоділля, співи, музика, гімнастичні вправи.

За Гетьманату, згідно з розпорядженням міністра народної освіти і мистецтва М.Василенко (від 6 серпня 1918 р.) в семінарії запроваджувалося теоретичне ведення сільського господарства⁶.

Загалом у семінарії домінувала класно-урочна система. Навчальний процес тривав з вересня до кінця травня. Семінарія мала книгозбірню, кабінети і лабораторії з окремих предметів, учнівську їдальню, невелику ділянку землі для навчальних цілей. Для практичних вправ своїх учнів семінарія відкрила зразкову початкову школу⁷. Утім тогочасні складні матеріальні умови наклали відповідний відбиток на роботу навчального закладу.

Особливо важким було матеріальне становище семінаристів Кам'янець-Подільської учительської семінарії восени 1918 року. У зв'язку з цим газета "Село" писала: "Дуже скрутне становище зараз учнів-семінаристів. В семінаріях вчать головним чином діти бідних селян (багаті вчать своїх дітей по гімназіях та реальних школах). Бідному селянинові зовсім не під силу платити кожного місяця до 300 крб. на сина. В минулому році, коли ще не така була дорожнеча, та й то деякі школи не могли провадити вчення цілий рік через недостачу засобів (Вінницька вчительська семінарія). А що буде тепер, коли

життя в місті проти торішнього подорожчало в 5-6 раз. Тепер зовсім пропала змога вчитись селянам в семінаріях”⁸. Автор статті також наголошував на тому, що семінарія для держави має дуже велике значення, оскільки звіди виходять люде-вчителі, котрі провадять тяжку і важку роботу – освітлюють наш темний народ, робить висновок про те, що треба самому мати багатющі знання, щоб навчати чому-небудь іншого. Тому такі школи повинні бути поставлені в кращі умови, щоб учні не думали: “що я буду завтра їсти”, а могли зайнятися наукою і готувати себе до великої будучої праці. Таке скрутне становище семінаристів вимагає, щоб земство підвищило їм стипендію, котрої вистачало б хоч на харчі і взяло діяльну участь в упорядкуванні інтернатів, де життя обходиться дешевше⁹.

З огляду на важке матеріальне становище учителів адміністрація закладу в грудні 1918 р. звернулася з проханням до Подільської шкільної управи про те, щоб негайними заходами було підвищення їм хоч би добові, оскільки мізерне утримання педагогічного персоналу семінарії ставить його в надзвичайно важке становище. Разом з тим, потрібно аби переведено було в життя нові, відповідно до вимог часу збільшені штатні норми утримання його.

Невдовзі директор семінарії С.Іваницький повідомив шкільну управу про те, що “збільшені добові вже отримуємо, як і працівники інших державних установ, але штатні норми поки що так і залишаються нашими побажаннями. Тим часом для учительства семінарії, як і для учительства решта середніх шкіл, є це питання надзвичайно важливе”¹⁰.

На думку директора семінарії, якщо не збільшувати добових, то залишатися далі середнім школам при штатах 1918-го року ніяк не можна. Коли річна лекція оплачується 220, 180 і в рідкісних випадках 300 крб., тоді кожний учитель намагається мати якнайменше лекцій, а вільні лекції не за штатними посадами ніхто не хоче брати. Утримання учителя і навіть директора мало чим різниться від утримання кур’єра. Утримання учителів ВПШ зрівнюється з утриманням середніх шкіл і т.п.

У зв’язку з тим, що в той час у Кам’янці-Подільському засідала Рада Міністрів, педагогічна рада семінарії звернулася з проханням до губернської шкільної управи про збільшення штатів на її розгляд. Для прискорення цієї справи, на випадок припинення сесії Ради Міністрів, варто вжити цілком механічного способу, який дав би змогу розв’язати справу щодо середніх шкіл, не входячи в розгляд усіх деталей штатів, а саме: збільшити штатні норми в п’ять разів по всіх статтях. Таким чином лекція, котра оплачується в 180 крб., оплачується в 200 крб. Норма виходить зовсім невелика, коли взяти до уваги, що в приватних школах зараз немає плати за річну лекцію нижчу від 1200 крб. Доходить також і до 2000 крб. Крім збільшення штатних по §7 ст.4, літ.А (утримання особового складу), конче потрібно збільшення, може і в меншій пропорції, видатків учительської семінарії §7 ст.4, літ.Б (на наукову частину). Загалом кажучи, це збільшення може бути в чотири рази, з додатком 200000 крб. на улаштування ферми по сільському господарству.

§7 ст.4, літ.В (стипендії вихованцям) збільшення потрібне в 5 разів. §7 ст.4, літ.Г (на господарські витрати) збільшення потрібне порівнюючи з кошторисом на 1919 р. (ухвалений МНО УНР) в два рази¹¹.

Із протоколів №48 педагогічної ради Кам'янець-Подільської учительської семінарії 15 і 26 грудня 1918 р. відомо, що після обговорення питання про кошторис закладу на 1919 навчальний рік з'ясувалося, що необхідні значні видатки виникають через те, що семінарія була відкрита лише за рік (1913 р.) до початку Першої світової війни, тому не встигла забезпечити себе всім необхідним, щоб існувати як слід такому навчальному закладу. Крім того, те шкільне обладнання й приладдя, котрі були придбані під час трьох евакуацій (Симбірськ, Київ, Константиноград) та за більшовицького панування було знищено майже цілком. Тільки одна бібліотека більш-менш збереглася, але завдяки повній українізації школи, мусила бути поповнена значною кількістю книг, що також вимагає значних коштів¹².

Особливо складним виявилось питання забезпечення семінарії приміщеннями. Це пояснюється тим, що до того часу заклад займав приміщення за контрактами, укладеними раніше, коли орендна плата була значно меншою. Тепер на наймання 3-х будинків, коли ціна значно зросла, необхідна була велика сума (25000 крб.), яку семінарія не мала. Водночас заклад вимушений був збільшити прийом учнів. Це було пов'язано з тим, що після закінчення війни закритися цілий ряд другокласних шкіл, а також із значним зацікавленням освітою серед селян, число учнів, які бажали вступити до семінарії, дедалі збільшувалося. Крім того, семінарія відкрила прийом не тільки хлопців, але й дівчат з дозволу і за розпорядженням Міністерства народної освіти. Отже, кількості навчальних парт не вистачало, через це семінарія вимушена була позичати парти в інших школах міста й садовити по 4 учні за парту, призначену на 2-х. Тіснота не тільки відбивалася на здоров'ї учнів, але й не давала жодної можливості вести письмові вправи під час уроків. Тому педагогічна рада вважала за необхідне, незважаючи на дорожнечу вживати необхідних заходів для збільшення кожної парти до 100 (250 крб. за 1 парту). Всього необхідно було на придбання парт 25000 крб.¹³.

До кошторису закладу педагогічною радою також було включено 1200 крб. на службові відрядження щоб дати можливість як адміністрації, так і членам педагогічного персоналу одержувати проїздні й добові гроші на випадок якої-небудь поїздки: на з'їзди педагогів, на поїздки до Міністерства освіти тощо. Справа в тому, що інші школи мали спеціальні кошти, звідки й брали гроші на зазначені цілі, семінарія також спеціальних коштів не мала, тому вважала за необхідне просити їх у державі. Крім того, кошти були необхідні на стипендії для учнів, на з ручної праці, на придбання й ремонт музичних інструментів, бібліотеку й підручники, приладдя з історії, матеріали та інші інструменти. Передбачалися й значні господарські витрати: паливо, освітлення, служителів будинків і т.д. Всього на утримання семінарії необхідно було 381780 крб.¹⁴. Таких коштів у державі не знайшлося.

Враховуючи ситуацію, яка склалася навколо учительських інститутів і учительських семінарій, Директорія УНР 12 грудня 1918 р. розпорядилося надати їм одноразову допомогу на дорожнечу. В документі відзначалося, що зважаючи на незадовільну матеріальну забезпеченість педагогічних шкіл України, які й досі існують за законами колишнього Тимчасового російського уряду Директорія УНР визнала за потрібне видати цим школам 11 50000 крб. одночасної безповоротної допомоги (по 40000 крб. на кожний учительський інститут і 25000 крб. на кожному вчительську семінарію). Із названої допомоги в інститутах і семінаріях мали одержувати: 1. Директори, законоучителі, штатні вчителі, лаборанти, лікарі і вільно найомні вчителі, котрі читають не менше як 10 тижневих лекцій – по 1000 крб.; 2. Учителі ручної праці, вільно найомні вчителі наук і мистецтв, котрі проводять не менше як 10 тижневих лекцій, учителі гімнастики, діловоди, учителі зразкових шкіл при інститутах і семінаріях – по 500 крб.; 3. Нижчі службовці – по 300 крб.; 4. Козеннокоштни слухачі інститутів (60) – по 300 крб.; 5. Казеннокоштни учні вчительських семінарій (80) – по 150 крб. Лишки, які можуть утворитися після задоволення службовців та учнів зазначених шкіл, дозволялося використати на поточні господарські потреби. Видатки ці віднести на окремий останній § надзвичайного кошторису 1918 року. Підписав – голова Директорії В. Винниченко¹⁵.

У центрі діяльності педагогічної ради Кам'янець-Подільської учительської семінарії була проблема ремонту приміщень, в яких навчалися і проживали учні. Так, 16 січня 1919 р. директор учительської семінарії С. Іваницький звернувся до Комісаріату Київського шкільного округу з клопотанням про дозвіл на витрату лишків від кредиту по § 7 ст. 4 літ. В обрахунку 1919 р. в сумі 15108 крб. 18 коп. на обладнання інтернату для вихованців семінарії і на капітальний ремонт флігеля при інтернаті.

На підставі цього Комісаріат 16 січня 1919 р. просив МНО не відмовити в задоволенні цього клопотання. На що було отримано позитивну відповідь¹⁶. Не залишалися осторонь адміністрації семінарії також питання пов'язані з хворобою вчителів, а також надання їм посиленої матеріальної допомоги. Так, директор семінарії звернувся до Комісаріату Київського шкільного округу з проханням надати матеріальну допомогу вчителю зразкової школи Олександрю Любинському, який важко захворів, а матеріальне становище його було дуже скрутне, бо мав велику сім'ю, котру на його платню неможливо було утримувати, а не те, що лікуватися. Невдовзі директор семінарії отримав від освітнього відомства повідомлення про те, що постановою Директорії від 9 січня 1919 р. уже асигнована одноразова допомога для учителя зразкової школи О. Любинського¹⁷.

Надзвичайно складні обставини склалася для Кам'янець-Подільської учительської семінарії восени 1919 р. в період польської окупації Поділля. Це пояснюється тим, що останнім розпорядженням польських властей квартирна плата була упорядкована тільки за квартири з 3-х і 5 кімнат. У зв'язку з цим плату за більшість кімнат власник міг вимагати яку завгодно. Учительська

семінарія займала (кілька років) два найнятих будинки на Кишинівській вулиці. В кожному з них було більш як 5 кімнат, а тому власники їх поставити бажані їм вимоги. Так, один із них вимагав, щоб семінарія цілком звільнила його приміщення, а другий за головний корпус запросив 24000 крб. платні на рік. Зрозуміло, що таких великих коштів заклад не мав де взяти¹⁸. З огляду на це педагогічна рада семінарії звернулася з проханням до Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка поклопотатися перед Подільською окружною польською владою, щоби приміщення, зайняті семінарією, одне – власника Гайхмана (кол. Райса) по Кишинівській вулиці і друге – Копержинського по тій же вулиці – були реквізовані для потреб семінарії за плату збільшену на умовах, які зазначені в законі для квартир на 5 кімнат¹⁹.

17 травня 1920 р. референт особистої канцелярії уряду УНР звернувся до комісара м. Кам'яця-Подільського на доручення Головноуповноваженого прохання: за реквізувати для потреб учительської семінарії ті помешкання, які вона займала декілька років, а також займає і зараз²⁰.

Після встановлення радянської влади на Поділлі розпочався процес реорганізації середньої освіти на основі раніш прийнятих документів. Так, у декреті уряду УСРР від 25 січня 1919 р. “Про передачу всіх навчальних закладів у відання Наркомосу” зазначалося, що організація всієї справи народної освіти в республіці повинні бути побудована на “Основі нової педагогіки і соціалізму”. Наркомос УСРР, здійснюючи керівництво шкільною справою в республіці, в цьому зв’язку видав низку постанов та інструкцій. Зокрема “Про керівництво школою і організацією в ній роботи” (1 лютого 1919 р.), “Про запровадження в життя єдиної трудової школи” (липень 1920 р.), на основі яких реорганізовувалися всі попередні типи шкіл в єдині трудові школи²¹.

Ще 12 лютого 1919 р. заступник наркома народної освіти УСРР М. Скальський видав розпорядження щодо духовних навчальних закладів: “1. Всі духовні школи передаються в відомство народного комісаріату освіти і перетворюються в школи загальноосвітнього характеру; 2. З предметів викладання виключаються: Закон Божий, церковнослов’янська мова, церковний спів і стародавні мови. Зокрема, викладання необов’язкових предметів латинського і грецького допускалося на загальній основі загальноосвітніми школами; 3. П’ятий і шостий класи духовних семінарій як спеціальні богословські класи ліквідуються; курсу вважати закінченим і випуск провести найближчим часом на загальній основі з 8 класом загальноосвітніх навчальних закладів; третій клас вважати випускним в наступному навчальному році”²².

У липні 1920 р. відділом народної освіти м. Кам'яця-Подільського відповідно до розпорядження Раднаркому України було видано наказ №32, за яким “всі школи, як середні всіх типів і назв, за винятком шкіл технічних, професійних і ремісничих, так і нижчі і вищі початкові з 1 вересня 1920 р. реорганізуються єдину трудову школу з семирічним терміном навчання для дітей від 8 до 15 років”. У документі також зазначалося, що учні, які закінчили в 1920 р. вищу початкову школу, або 5-й клас середньої школи, чи 2-гі класи духовної семінарії,

вважаються такими, що закінчили курс навчання. Для них передбачалося відкриття курсів і шкіл професійного спрямування. А ті, хто подавав прохання про прийом до єдиної трудової школи, вважалися лише кандидатами і зараховувалися до неї лише цим відділом²³. Процес реорганізації зупинився 18 вересня 1920 р., коли до Кам'янець-Подільського повернулася українська влада, і відновився у другій половині листопада того ж року, коли до міста знову увійшли більшовики.

За розпорядженням завідувача відділом народної освіти міста А.Дубовика від 20 грудня 1920 р. за №14 з початком 1921 р. всі школи Кам'янець-Подільського та його повіту перетворювалися в одну трудову школу з семирічним терміном навчання²⁴.

Як бачимо, Кам'янець-Подільська учительська семінарія в досліджуваній період функціонувала в досить складних умовах. Заклад зазнав трьох евакуацій, де не було нормальних умов для роботи. Важко розв'язувалися питання соціального захисту вчителів і учнів. Приміщення його неодноразово реквізувалися військовими. Після повернення до м.Кам'янець-Подільського семінарії функціонувала автономно, зазнала часткової українізації. Вона відіграла значну роль у підготовці педагогічних кадрів для забезпечення ними загального початкового навчання в краї. Остаточо учительські семінарії були ліквідовані радянською владою, яка створила зовсім інший тип середньої школи. Зокрема, їх було реорганізовано на трирічні педагогічні курси; згодом педагогічні технікуми.

Примітки:

1. Сесак, І. Учительські семінарії Поділля на початку ХХ століття (1907–1914 рр.) / І. Сесак // *Культура Поділля: Історія і сучасність. Матеріали другої науково-практичної конференції присвяченої 500-річчю м.Хмельницького 27-28 серпня 1933 року.* – Хмельницький, 1993. – С. 283-285; Його ж. *Освіта на Поділлі. У 2-х частинах* / І. В. Сесак. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1999. – Ч.ІІ. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. – С. 184.
2. Сесак, І. *Освіта на Поділлі.* – С.18-19.
3. *Енциклопедія українознавства.* – Львів, 2000. – Т. 9. – С. 3475.
4. *Памятнка книжка Киевского учебного округа на 1913/14 учебный год.* (Сведения на 1 ноября 1913 г.). – К., 1913. – С. 21.
5. *Постернак, С. Из истории освітнього руху на Україні і 1917–1919 рр.* / С. Постернак. – К., 1920. – С. 127.
6. *Вісник Ради Народних Міністрів УНР.* – 1918. – 26 квітня; *Державний вісник.* – 1918. – 22 липня.
7. *Наш шлях (м.Кам'янець-Подільський).* – 1920. – 24 квітня.
8. *Благодір І. Становище семінаристів / Іван Благодір // Село.* – 1918. – № 38-39. – 5 жовтня. – С. 122.
9. Там само.
10. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі – ЦДАВО) України, ф.2582, оп.1,спр.166, арк.70.*

11. Там само.
12. Там само, арк.70-70зв.
13. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.19, арк.23.
14. Там само.
15. Там само.
16. ЦДАВО України, ф.2582, оп.1, спр.166, арк.4.
17. Там само, спр.167, арк.2.
18. Там само, арк.32.
19. ЦДАВО України, ф.1131, оп.2, спр.18, арк.35.
20. Там само, арк.35зв.
21. Там само, арк.39.
22. Грищенко, М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1916–1965) / М. С. Грищенко. – К., 1966. – С.30.
23. Державний архів Хмельницької області, ф.64, оп.1, спр.107, арк.29.
24. Там само, ф.Р.6, оп.1, спр.19, арк.25.

Резюме

Освещаются вопросы, связанные с функционированием Каменец-Подольской учительской семинарии в 1913–1920 гг.

Ключевые слова: Каменец-Подольская учительская семинария, ученики, учителя, учебный процесс, материальная помощь.

Одержано 5 квітня 2012 року

УДК 377.8(477.44)–057.87“192/193”

О.Б.Комарніцький

Громадсько-політична діяльність та повсякденне життя студентської молоді Вінницького педагогічного технікуму (20–30-ті рр. ХХ ст.)

У статті йдеться про роботу партійного і комсомольського осередку у студентському середовищі, діяльність гуртків і громадських організацій, шефську роботу студентів Вінницького педтехнікуму, забезпечення їх гуртожитками, стипендіями, харчуванням. Показано антирадянські настрої молоді та боротьбу з ними правлячого радянського режиму.

Ключові слова: Вінницький педагогічний технікум, осередок, гурток, гуртожиток, їдальня.